

Κωστής Κοκκινόφτας
Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου
Ο ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΠΑΦΟΥ (1767-1790) ΑΓΙΟΣ ΠΑΝΑΡΕΤΟΣ

Η Κυπριακή Εκκλησία ανέδειξε στα χρόνια της Τουρκοκρατίας (1571-1878) τέσσερις Αγίους, τον Επίσκοπο Πάφου (1767-1790) Πανάρετο, καθώς και τους Νεομάρτυρες Γεώργιο ή Ιωάννη (†1752), όπως είναι στην πραγματικότητα το όνομά του, Πολύδωρο (†1793) και Μιχαήλ (†1835)¹, οι οποίοι, όμως, έζησαν και μαρτύρησαν μακριά από την Κύπρο. Η παλαιότερη μαρτυρία, που έχουμε υπόψη μας για τον βίο του Αγίου Παναρέτου, ανάγεται στο έτος 1746, οπότε, σύμφωνα με τα γραφόμενα σε κώδικα της Μονής του Αγίου Νεοφύτου, ο τότε Αρχιεπίσκοπος Κύπρου (1734-1759) Φιλόθεος διόρισε «τον Έξαρχον κυρ Πανάρετον» Ηγούμενο της Μονής. Σε διευκρινιστική σημείωση, όμως, αναφέρεται ότι ύστερα από την πάροδο μερικών ημερών, για λόγους που δεν αποσαφηνίζονται, παραιτήθηκε της ηγουμενίας². Η ταύτιση του «Εξάρχου κυρ Παναρέτου» της ανωτέρω καταγραφής με τον Άγιο Πανάρετο είναι βέβαιη, αφού την περίοδο αυτή είχε πράγματι το διακόνημα του Εξάρχου, όπως μαρτυρείται σε επιγραφή του έτους 1755, που υπήρχε, πριν από την τουρκική εισβολή του 1974, στο καθολικό της Μονής του Αγίου Αναστασίου Περιστερωνοπηγής, τις δαπάνες για την ανακαίνιση του οποίου κατέβαλε, μαζί με κατοίκους της περιοχής³.

Μερικά χρόνια αργότερα, το 1763, σύμφωνα με κώδικα του Αρχείου της Αρχιεπισκοπής Κύπρου, ο Άγιος Πανάρετος προβλήθηκε ως ένας από τους τρεις υποψήφιους

1. Για τη ζωή των τριών Νεομαρτύρων βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Η συμβολή των Νεομαρτύρων και των Εθνομαρτύρων στη διατήρηση της ελληνορθόδοξης συνείδησης των Κυπρίων», στον τόμο: *Ιεράς Μονής Μαχαιρά (έκδ.), Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός. Ο Μάρτυρας της πίστεως και της πατρίδος. Επιστημονικός Τόμος*, Λευκωσία 2012, σ. 705-749.

2. Ιωάννη Τσικνόπουλλου, *Ο Άγιος Νεόφυτος και η Ιερά αυτού Μονή*, Πάφος 1955, σ. 63.

3. Για τη σχετική επιγραφή βλ. Ιωάννη Συκουτρή, «Μοναστήρια εν Κύπρω. ΣΤ΄. Άγιος Αναστάσιος», *Κυπριακά Χρονικά* 2 (1924) 259· Κωστή Κοκκινόφτα, *Οι Άγιοι της Περιστερωνοπηγής Αναστάσιος και Επίσκοπος Πάφου Πανάρετος*, Λευκωσία 2015, σ. 28.

για τον μητροπολιτικό θρόνο Κυρηναίας, σε διαδοχή του θανόντος Μητροπολίτη Νικηφόρου, στον οποίο εξελέγη τελικά ο Πρωτοψάλτης της Ιεράς Μονής Κύκκου Χρυσάνθος (†1773)⁴.

Αρκετές πληροφορίες για τη ζωή του Αγίου Παναρέτου διασώζει το «Χρονικό» του πνευματικού του τέκνου, Οικονόμου Ιωακείμ, το οποίο έχει χρονολογία πρώτης καταγραφής το έτος 1750 και τελευταίας το 1791⁵. Σε αυτό ο χρονικογράφος αναφέρεται για πρώτη φορά στον Άγιο κατά το έτος 1764, όταν ο φρούραρχος της Κερύνειας Χαλήλ στασίασε εναντίον της τοπικής κεντρικής διοίκησης, επικεφαλής μεγάλης ομάδας Οθωμανών, οι οποίοι αρνήθηκαν να πληρώσουν τον επιπρόσθετο φόρο, που τους επεβλήθη⁶. Όπως σημειώνει, ο Άγιος Πανάρετος ήταν τότε προϊστάμενος της Μονής Παλουριωτίσσης⁷, οπότε υποχρεώθηκε, λόγω της τεταμένης κατάστασης και των βιαιοπραγιών, στις οποίες προέβαιναν οι

4. Βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Η βυζαντινή μουσική στη Μονή Κύκκου», στον τόμο: Του ιδίου (επιμ.), *Η βυζαντινή μουσική και οι αναστάσιμοι ύμνοι*, Λευκωσία 2006, σ. 32-33, όπου παρατίθεται το υπόμνημα εκλογής του Χρυσάνθου.

5. Το «Χρονικό» του Ιωακείμ πρωτοδημοσιεύτηκε από τον Κωνσταντίνο Μυριανθόπουλο, *Χατζηγεωργάκις Κορνέσιος, ο Διερμηνεύς της Κύπρου 1779-1809*, Λευκωσία 1934, σ. 52-59, και αναδημοσιεύτηκε με σχόλια από τον Κωστή Κοκκινόφτα, «Το Χρονικό του Ιωακείμ Παλουριωτίσσης», *Πολιτιστική Κύπρος* 11 (1997) 30-36, 12 (1997) 32-42.

6. Για τη στάση αυτή αναφέρονται εκτενώς δύο αυτόπτες μάρτυρες της εποχής, ο Πρόξενος της Τοσκάνης στην Κύπρο αββάς Τζοβάννι Μαρίτι και ο αξιωματούχος της Κυπριακής Εκκλησίας Αρχιμανδρίτης Κυπριανός. Βλ. Άντρου Παυλίδη, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της*, τ. Β', Λευκωσία 1994, σ. 876-881· Αρχιμανδρίτη Κυπριανού, *Ιστορία Χρονολογική της Νήσου Κύπρου, ερανισθείσα εκ διαφόρων ιστορικών και συντεθείσα απλή φράσει*, Βενετία 1788, σ. 321-325.

7. Για την ιστορία της Μονής Παλουριωτίσσης βλ. Γεώργιου Καργώτη, «Η Μονή Παλουριωτίσσης», *Κυπριακαί Σπουδαί* 13 (1950) 47-81· Κυριακής Χριστοδούλου - Κωστάκη Χαραλάμπους, «Ιερά Μονή Παναγίας Παλουριώτισσας», στον τόμο: Εκκλησιαστικής Επιτροπής Παλουριώτισσας (έκδ.), *50 χρόνια ιερός ναός Ευαγγελισμού της Παναγίας στην Παλουριώτισσα, 1963-2013*, Λευκωσία 2013, σ. 25-28.

στασιαστές, να καταφύγει στη Λάρνακα, πιθανότατα γιατί σε αυτήν υπήρχε μεγαλύτερη ασφάλεια, εξαιτίας της εκεί παρουσίας των ευρωπαϊκών προξενείων⁸.

Τρία χρόνια αργότερα, στις 11 Ιανουαρίου 1767, ο Άγιος Πανάρετος εξελέγη στον μητροπολιτικό θρόνο Πάφου, σε διαδοχή του μέχρι τότε Μητροπολίτη (1762-1767) Χρυσάνθου, ο οποίος μερικές ημέρες προηγουμένως είχε εκλεγεί νέος Αρχιεπίσκοπος Κύπρου. Σύμφωνα με το σχετικό υπόμνημα, που σώθηκε σε κώδικα του Αρχείου της Αρχιεπισκοπής, η εκλογή του έγινε από τους Μητροπολίτες Κιτίου (1737-1776) Μακάριο και Κυρηναίας (1763-1773) Χρυσάνθο, που το υπογράφουν, με προτροπή του προεδρεύοντος Αρχιεπισκόπου (1767-1810) Χρυσάνθου, αφού καταρτίστηκε το λεγόμενο τριπρόσωπο, το οποίο αποτελείτο από τον Άγιο Πανάρετο και τους Ιερομόναχους Σωφρόνιο και Σίλβεστρο. Όπως αναφέρεται στο «Χρονικό» του Ιωακείμ, η χειροτονία του πραγματοποιήθηκε στις 14 του ιδίου μηνός, στον ναό της Παναγίας της Φανερωμένης, στη Λευκωσία⁹.

Είναι αξιοσημείωτο ότι στο ανωτέρω υπόμνημα, ο Άγιος Πανάρετος αποκαλείται «πανοσιώτατος και λογιώτατος εν ιερομονάχοις», γεγονός που φανερώνει ότι ήταν κάτοχος ευρείας για την εποχή μόρφωσης¹⁰. Δεν έχουμε, όμως, υπόψη οποιαδήποτε στοιχεία και ούτε γνωρίζουμε αν αυτή οφειλόταν σε μαθητεία του κοντά σε μοναχούς των Μονών Αγίου Αναστασίου και Παλουριωτίσσης, ή σε φοίτησή του σε κάποια από τις Σχολές, που λειτουργούσαν τότε στο νησί. Ωστόσο, ο σύγχρονός του Καισάριος Δαπόντες (1714-1784), σε

8. Κ. Μυριανθόπουλου, *Χατζηγεωργάκις Κορνέσιος*, ό.π., σ. 53· Κ. Κοκκινόφτα, «Το Χρονικό του Ιωακείμ Παλουριωτίσσης», ό.π., τχ. 11, σ. 33.

9. Κ. Μυριανθόπουλου, *Χατζηγεωργάκις Κορνέσιος*, ό.π., σ. 55· Κ. Κοκκινόφτα, «Το Χρονικό του Ιωακείμ Παλουριωτίσσης», ό.π., τχ. 11, σ. 34.

10. Το υπόμνημα της εκλογής του Αγίου Παναρέτου σε Μητροπολίτη Πάφου δημοσιεύτηκε κατά καιρούς από διάφορους συγγραφείς, όπως τους Γ. Καργώτη, «Η Μονή Παλουριωτίσσης», ό.π., σ. 60-61· Ανδρέα Μιτσίδα, «Ο Μητροπολίτης Πάφου Πανάρετος Α΄ ο άγιος (1767-1790)», στον τόμο: Σταύρου Φωτίου (επιμ.), *Αντιπελάργησις. Τόμος τιμητικός προς τον Αρχιεπίσκοπον Κύπρου κ.κ. Χρυσόστομον επί τη εικοσιπενταετηρίδι της αρχιερατικής αυτού διακονίας*, Λευκωσία 1993, σ. 349· Κ. Κοκκινόφτα, *Οι Άγιοι της Περιστερωνοπηγής*, ό.π., σ. 97-98.

κείμενό του, αφήνει να εννοηθεί ότι επρόκειτο για άμουσο Ιεράρχη¹¹. Η άποψη αυτή, όμως, ελέγχεται ως ανακριβής, τόσο από την ανωτέρω σημείωση στο υπόμνημα εκλογής ως «λογιωτάτου», όσο και από παρόμοια αναφορά σε σωζόμενη ευχή του έτους 1780 σε κώδικα του Αρχείου της Μητρόπολης Πάφου, η οποία διαβαζόταν στους ναούς με την ευκαιρία της γιορτής των Χριστουγέννων και περιλάμβανε παράκληση για υγεία και μακροήμερευση του Αγίου¹².

Σημαντική μαρτυρία του φιλόμουσου χαρακτήρα του Αγίου Παναρέτου αποτελεί οπωσδήποτε η ανάληψη εκ μέρους του της δαπάνης για την έκδοση στη Βενετία, το 1780, με επιμέλεια του Αρχιμανδρίτη Κυπριανού, του ογκώδους έργου του νεοαριστοτελικού φιλόσοφου Θεόφιλου Κορυδαλλέα «Περί γενέσεως και φθοράς κατ' Αριστοτέλην». Το έργο αυτό, μαζί με ένα δεύτερο, επίσης ανέκδοτο φιλοσοφικό κείμενο του Κορυδαλλέα με τίτλο «Είσοδος Φυσικής ακροάσεως κατ' Αριστοτέλην», που ο Κυπριανός εξέδωσε με δαπάνες του Αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου ένα χρόνο προηγουμένως, το 1779, αποτέλεσαν σημαντική συμβολή στον ελληνικό διαφωτισμό και σπουδαίο απόκτημα για τη νεοελληνική γραμματεία¹³. Ο Άγιος Πανάρετος επέδειξε επίσης ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη στήριξη της έκδοσης της «Χρονολογικής Ιστορίας της Κύπρου» του Αρχιμανδρίτη Κυπριανού, που πραγματοποιήθηκε στη Βενετία, το 1788, στην οποία προεγράφη ανάμεσα στους συνδρομητές, ενισχύοντας έτσι οικονομικά το όλο εγχείρημα και συμβάλλοντας στην έκδοση μιας αξιόλογης πηγής για την κοινωνική ιστορία και τον καθημερινό βίο των κατοίκων¹⁴.

Κατά τη διάρκεια της αρχιερατείας του, ο Άγιος Πανάρετος ανέπτυξε, μέσα στις δύσκολες συνθήκες της εποχής, σημαντική εκκλησιαστική και ποιμαντική δράση, γεγονός που συνέτεινε, ώστε να αναδειχθεί στον διαπρεπέστερο Μητροπολίτη Πάφου των χρόνων της

11. Καισάριου Δαπόντε, «Ιστορικός κατάλογος ανδρών επισήμων (1700-1784)», στον τόμο: Κωνσταντίνου Σάθα (επιμ.), *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. Γ', Βενετία 1872, σ. 135.

12. Ιωάννη Τσικνόπουλλου, «Παφιακά», *Κυπριακαί Σπουδαί* 31 (1967) 110-111.

13. Για τα δύο αυτά έργα και τα σχετικά με την έκδοσή τους από τον Αρχιμανδρίτη Κυπριανό βλ. Λοΐζου Φιλίππου, *Τα Ελληνικά Γράμματα εν Κύπρω κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας (1571-1878)*, τ. Α', Λευκωσία 1930, σ. 84-86· Πασχάλη Κιτρομηλίδη, *Κυπριακή Λογιοσύνη, 1571-1878*, Λευκωσία 2002, σ. 175-176.

14. Αχμ. Κυπριανού, *Ιστορία Χρονολογική της Νήσου Κύπρου*, ό.π., σ. 404.

Τουρκοκρατίας. Μεριμνησε, ανάμεσα στα άλλα, για την ανοικοδόμηση πολλών ναών και Μονών της επαρχίας του, όπως του ναού του Αγίου Δημητρίου της Νικόκλειας, το 1768¹⁵, και του καθολικού της Μονής της Χρυσορρογιατίτσας, όπου, στις 22 Αυγούστου 1768, σύμφωνα με κώδικα της Μονής, κατέθεσε τον θεμέλιο λίθο. Στη συνέχεια κόσμησε τον νεόδμητο ναό με όλα τα χρειώδη, όπως εικόνες, προσκυνητάρι και διάφορα εκκλησιαστικά σκεύη, και τέλεσε τα εγκαίνιά του, στις 22 Σεπτεμβρίου 1770, οπότε χειροθέτησε Ηγούμενο τον μοναχό Καλλίνικο, θέτοντας έτσι τις βάσεις για την πνευματική αναγέννηση της Μονής¹⁶.

Επίσης, μερίμνησε για την ανέγερση του καθολικού της Μονής των Αγίων Αναργύρων στη Γιόλου, η οποία, όπως διασώθηκε σε επιγραφή πάνω από τη δυτική είσοδο, ολοκληρώθηκε το 1771¹⁷. Ακόμη, φρόντισε για την ανακαίνιση της Μονής του Τιμίου Σταυρού Ανώγυρας, η οποία, σύμφωνα με επιγραφή στη βάση αργυρεπίχρυσου ξύλινου σταυρού, πραγματοποιήθηκε το 1773. Ο σταυρός αυτός σήμερα φυλάσσεται στον ναό του Τιμίου Σταυρού Ομόδους και αναφέρεται ότι περιέχει τεμάχιο Τιμίου Ξύλου. Όπως μαρτυρείται στην ανωτέρω επιγραφή, διακοσμήθηκε με την παράσταση της Σταύρωσης με δαπάνες του Αγίου Παναρέτου, ο οποίος, πιθανότατα, μερίμνησε και για τη μεταφορά του, για λόγους ασφαλείας, από την Ανώγυρα στη Μονή του Ομόδους, όπως συνέβη και με την ιερή κάρα του Αγίου Φιλίππου¹⁸. Η τελευταία είναι γνωστό ότι φυλασσόταν αρχικά στον ομώνυμο ναό του στο χωριό Άρσος Λεμεσού, από όπου όμως, στα μέσα περίπου του 18ου αιώνα,

15. Λοΐζου Φιλίππου, «Ο Άγιος Πανάρετος, Επίσκοπος Πάφου (1767-1790)», *Πάφος* 1 (1935-1936) 311.

16. Αρχιμ. Κυπριανού, *Ιστορία Χρονολογική της Νήσου Κύπρου*, ό.π., σ. 359· Ιωάννη Τσικνόπουλλου, *Παναγία η Χρυσορρογιατίτσα*, Λευκωσία 1964-1965, σ. 23-26, 33-43.

17. Ιωάννη Τσικνόπουλλου, *Ιστορία της Εκκλησίας της Πάφου*, Λευκωσία 1971, σ. 222· Αθανάσιου Παπαγεωργίου, «Αναργύρων Αγίων μοναστήρι», *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 2ος, Λευκωσία 1985, σ. 154.

18. Για τον «σταυρό του Παναρέτου» και την ανακαίνιση της Μονής του Τιμίου Σταυρού Ανώγυρας βλ. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Ιστορία της Εκκλησίας της Πάφου*, ό.π., σ. 256, 322· Κώστα Παπαγεωργίου, *Όμοδος. Ιστορία και Πολιτισμός*, Κύπρος 2012, σ. 105-106· Κ. Κοκκινόφτα, *Οι Άγιοι της Περιστερωνοπηγής*, ό.π., σ. 68-69, όπου παρατίθεται και η σχετική επιγραφή.

εκλάπη η παλαιά λειψανοθήκη, όπου ήταν θησαυρισμένη. Γι' αυτό και ο Άγιος Πανάρετος, όπως αναφέρεται σε σχετική επιγραφή στο εσωτερικό της, μερίμνησε, το 1770, για την κατασκευή νέας, όπου τοποθέτησε το άγιο λείψανο¹⁹. Πρόκειται για ένα περίτεχνο ιερό κειμήλιο, το οποίο κοσμεύεται με ανάγλυφες και εγχάρακτες παραστάσεις με τους Αποστόλους και σκηνές από τον βίο του Αποστόλου Φιλίππου και την ιστορία των λειψάνων του. Επίσης, φέρει ομοιώματα από τις σφραγίδες τεσσάρων Βυζαντινών αυτοκρατόρων, οι οποίοι, κατά την τοπική παράδοση, πιστοποιούν τη γνησιότητα της κάρας. Σύμφωνα με σχετική επιστολή του Μητροπολίτη Πάφου (;1730-1731, 1736-1762) Ιωακείμ, το ιερό λείψανο μεταφέρθηκε, το 1738, στη Μονή του Τιμίου Σταυρού Ομόδους, όπου βρίσκεται έκτοτε²⁰.

Ακόμη, ο Άγιος Πανάρετος ενδιαφέρθηκε για την αγιογράφιση εικόνων για τα τέμπλα ναών της μητροπολιτικής περιφέρειάς του και τη διακόσμησή τους, όπως της Μονής του Τιμίου Σταυρού της Μίνθας, το 1770²¹, και των χωριών Γαλαταριά, Δρύμου, Θελέτρα, Λεμόνα και άλλων²². Ανάμεσά τους περιλαμβάνεται και η εικόνα του Αποστόλου Φιλίππου για το καθολικό της Μονής του Τιμίου Σταυρού Ομόδους, στην οποία ο Απόστολος παριστάνεται ένθρονος να κρατεί στο αριστερό χέρι ανοικτό ευαγγέλιο και με το δεξιό να ευλογεί. Στο δε αριστερό κάτω άκρο της απεικονίζεται και ο Άγιος Πανάρετος, δυστυχώς όχι με ευκρίνεια στα προσωπογραφικά του χαρακτηριστικά, να προσφέρει γονατισμένος στον Απόστολο την ιερή κάρα του μέσα σε αργυρεπίχρυση λειψανοθήκη, την οποία κρατεί στο

19. Αρχιμ. Κυπριανού, *Ιστορία Χρονολογική της Νήσου Κύπρου*, ό.π., σ. 359-360.

20. Για τη σχετική βιβλιογραφική τεκμηρίωση βλ. τα όσα παρατίθενται αμέσως πιο κάτω στα περί της εικόνας του Αγίου Φιλίππου.

21. Λοΐζου Φιλίππου, «Η Μονή του Σταυρού της Μίθθας», *Κυπριακά Χρονικά* 4 (1926) 195· Ιω. Τσικνόπουλλου, «Παφιακά», ό.π., σ. 103.

22. Βλ. Ιω. Τσικνόπουλλου, «Παφιακά», ό.π., σ. 103-105, όπου δημοσιεύονται επιγραφές εικόνων των ναών των ανωτέρω κοινοτήτων.

δεξί του χέρι. Με το αριστερό κρατεί υψωμένο ειλητό, ενώ σχετική επιγραφή στην εικόνα μάς πληροφορεί ότι αγιογραφήθηκε με δαπάνη του, το 1773²³.

Κατά τη διάρκεια της αρχιερατείας του, ο Άγιος Πανάρετος προσυπόγραψε τα υπομνήματα, που αφορούν στην εκλογή των Μητροπολιτών Κυρηναίας (1773-1791) Σωφρονίου και Κιτίου (1776-1797) Μελετίου Α΄, στις 3 Αυγούστου 1773 και στις 6 Οκτωβρίου 1776, αντιστοίχως²⁴. Συμμετείχε επίσης σε πολλές αποφάσεις, που λήφθηκαν από την Ιερά Σύνοδο της Κυπριακής Εκκλησίας, για την πνευματική στήριξη και καθοδήγηση των υπόδουλων Χριστιανών. Ανάμεσά τους περιλαμβάνονται και τέσσερις συνοδικές εγκύκλιοι, που σώθηκαν σε κώδικα του Αρχείου της Αρχιεπισκοπής και οι οποίες, όπως υποστηρίχθηκε, συντάχθηκαν ύστερα από πρωτοβουλία του²⁵. Με αυτές επιδιωκόταν να ρυθμιστεί ο μοναχικός βίος και να επικεντρωθούν όσοι εγκαταβίωναν στις Μονές της εποχής στην πνευματική τους αποστολή. Ακόμη, αναφέρονται σε ζητήματα του κοινωνικού βίου των

23. Για την εικόνα του Αγίου Φιλίππου και τη λειψανοθήκη με την τίμια κάρα βλ. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Ιστορία της Εκκλησίας της Πάφου*, ό.π., σ. 294, 315-318· Αθανάσιου Παπαγεωργίου, *Ιερά Μητρόπολις Πάφου. Ιστορία και Τέχνη*, Λευκωσία 1996, σ. 12, 204· Χριστόδουλου Χατζηχριστοδούλου, *Κτήτορες ναών και δωρητές κειμηλίων την εποχή της Τουρκοκρατίας στην Κύπρο (1571-1878)*, Λευκωσία 2008, σ. 125-128 (ανέκδοτη διδακτορική διατριβή στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κύπρου)· Κ. Κοκκινόφτα, *Οι Άγιοι της Περιστερωνοπηγής*, ό.π., σ. 69-71, όπου παρατίθενται και οι σχετικές επιγραφές.

24. Για τα υπομνήματα της εκλογής των Μητροπολιτών Σωφρονίου και Μελετίου Α΄ βλ. Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, *Κώδιξ Α΄*, σ. 64, 70, αντιστοίχως.

25. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα*, ό.π., σ. 38· Βενέδικτου Εγγλεζάκη, «Η Εκκλησία της Κύπρου τον 18ο και 19ο αιώνα», στον τόμο: Δήμου Λευκωσίας (έκδ.), *Η ζωή στην Κύπρο τον ΙΗ΄ και ΙΘ΄ αιώνα*, Λευκωσία 1984, σ. 316 [= *Είκοσι Μελέται διά την Εκκλησίαν της Κύπρου, 4ος έως 20ός αιώνα*, Αθήνα 1996, σ. 347].

κατοίκων, και δίνουν σχετικές οδηγίες για διάφορα θέματα, όπως για τη χρονική διάρκεια των αρραβώνων και τον τρόπο τέλεσης του μυστηρίου του γάμου²⁶.

Ο Άγιος Πανάρετος δραστηριοποιήθηκε επίσης στους αγώνες της Κυπριακής Εκκλησίας, για την προστασία των υπόδουλων Χριστιανών από τη βάνανση συμπεριφορά των κρατούντων. Για τον λόγο αυτό συνυπέγραψε, μαζί με τον Αρχιεπίσκοπο Χρύσανθο και τους Μητροπολίτες Κιτίου Μακάριο και Κυρηναίας Σωφρόνιο, αναφορά, ημερομηνίας 22 Απριλίου 1774, προς τον Σουλτάνο Αβδούλ Χαμίτ Α΄ (1774-1789), με την οποία κατήγγελλαν τον τρόπο διοίκησης ορισμένων Οθωμανών αξιωματούχων, προς τους οποίους είχαν παραχωρηθεί, ύστερα από σουλτανική διαταγή, μεγάλες εκτάσεις γης²⁷.

Ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε επίσης η συμβολή του Αγίου Παναρέτου στην απαλλαγή του νησιού από τον Οθωμανό διοικητή Χατζημπακκή αγά, ο οποίος κυβερνούσε τυραννικά από το 1775. Για τον λόγο αυτό, ο Άγιος, μαζί με τον Αρχιεπίσκοπο Χρύσανθο, τους Μητροπολίτες Κιτίου Μελέτιο Α΄ και Κυρηναίας Σωφρόνιο και τον Ηγούμενο Κύκκου (1776-1811) Μελέτιο Β΄, ανεχώρησαν κρυφά για την Κωνσταντινούπολη, τον Αύγουστο του 1783, με σκοπό να καταγγείλουν στον Σουλτάνο τις σκληρές μεθόδους διακυβέρνησης του Οθωμανού διοικητή. Τελικά, ύστερα από πολλές περιπέτειες κατάφεραν να πετύχουν την

26. Για τα σχετικά σχόλια γύρω από τις ανωτέρω εγκυκλίους βλ. Λοΐζου Φιλίππου, *Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας*, Λευκωσία 1975, σ. 115-117· Ανδρέα Μιτσίδη, «Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας», στον τόμο: Θεόδωρου Παπαδόπουλλου (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. ΣΤ΄, Λευκωσία 2011, σ. 653-655· Κ. Κοκκινόφτα, *Οι Άγιοι της Περιστερωνοπηγής*, ό.π., σ. 73-75.

27. Παύλου Χιδίρογλου, «Κατάλογος των εν τω Αρχείω του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών εναποκειμένων οθωμανικών χειρογράφων», *Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 5 (1971-1972) 325-326· Του ιδίου, «Διοικητικοί τινες θεσμοί της Τουρκοκρατίας εν Κύπρω», *Κυπριακαί Σπουδαί* 38-39 (1974-1975) 101. Ας σημειωθεί ότι δεν είναι γνωστό αν υπήρξαν οποιαδήποτε αποτελέσματα από την ενέργειά τους αυτή.

έκδοση από την Πύλη διατάγματος εξορίας του Χατζημπακκή στη Γιάφα, όπου και απεβίωσε²⁸.

Η τελευταία μαρτυρία, που μας είναι γνωστή από την περίοδο της αρχιερατείας του Αγίου Παναρέτου, προέρχεται από τον καθηγητή του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, Άγγλο βοτανολόγο Τζων Σίμπθορπ (John Sibthorp, 1758-1796), ο οποίος τον συνάντησε στη Μητρόπολη Πάφου, στις 11 Μαΐου 1787. Σύμφωνα με όσα αναφέρει, ο Άγιος ήταν τότε εξασθενημένος, λόγω γήρατος²⁹. Απεβίωσε τρία χρόνια αργότερα, την 1η Μαΐου του 1790, όπως αναγράφεται στον βίο του, για τον οποίο θα γίνει λόγος στη συνέχεια. Σε άλλες πηγές της εποχής, όμως, όπως στο «Χρονικό» του Ιωακείμ³⁰, καθώς και σε παράφυλλο κώδικα του Αρχείου της Αρχιεπισκοπής Κύπρου³¹, σημειώνεται ότι απεβίωσε την 4η Ιουνίου 1790, ημέρα Τρίτη. Σε κώδικα δε του Αρχείου της Μονής Χρυσορρογιατίσσης αναφέρεται, ως ημερομηνία θανάτου, η 3η Ιουλίου 1790³², ενώ στο συναξάρι του, που δημοσίευσε ο Κωνσταντίνος Δουκάκης, το 1892, η 1η Μαΐου 1791, αντλώντας από τη χειρόγραφη παράδοση του Αγίου Όρους, για την οποία επίσης θα γίνει λόγος στη συνέχεια, που προήλθε λόγω προφανώς παρανόησης της ορθής χρονολογίας³³. Στο δε «Χρονικό» του Ιωακείμ αναφέρεται, ότι ο

28. Ιδιαίτερα σημαντικές για την εξέλιξη της ιστορίας αυτής είναι οι μαρτυρίες των συγχρόνων των γεγονότων Αρχιμ. Κυπριανού, *Χρονολογική Ιστορία της Νήσου Κύπρου*, ό.π., σ. 326-330, και Αθανάσιου Κομνηνού - Υψηλάντη, *Τα μετά την άλωσιν*, Κωνσταντινούπολη 1870, σ. 636-638, 640. Επίσης βλ. Κ. Κοκκινόφτα, *Οι Άγιοι της Περιστερωνοπηγής*, ό.π., σ. 75-79, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

29. Claude Delaval Cobham, *Excerpta Cypria. Materials for a history of Cyprus with an appendix on the bibliography of Cyprus*, Cambridge 1908, σ. 331· Α. Παυλίδη, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες*, τ. Β', ό.π., σ. 962.

30. Κ. Μυριανθόπουλου, *Χατζηγεωργάκις Κορνέσιος*, ό.π., σ. 59· Κ. Κοκκινόφτα, «Το Χρονικό του Ιωακείμ Παλουριωτίσσης», ό.π., τχ. 11, σ. 36.

31. Ιω. Συκουτρή, «Παλαιογραφικά εκ Κύπρου», ό.π., σ. 159.

32. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Παναγία η Χρυσορρογιατίσσα*, ό.π., σ. 35.

33. Κωνσταντίνου Δουκάκη, *Μέγας Συναξαριστής πάντων των Αγίων των καθ' άπαντα τον μήνα Μάιον εορταζομένων*, Αθήνα 1892, σ. 51.

Άγιος Πανάρετος τάφηκε πίσω από το ιερό βήμα του καθεδρικού ναού του Αγίου Θεοδώρου της Πάφου, εκεί όπου, σύμφωνα με γηραιούς κατοίκους της πόλης, το 1908, ανηγέρθη το κωδωνοστάσιο του νέου ναού, που ανοικοδομήθηκε το 1896³⁴.

Σύμφωνα με τις πηγές της εποχής, ο Άγιος Πανάρετος έζησε βίο υποδειγματικά ενάρετο και ασκητικό, και φρόντιζε να διδάσκει τους πιστούς με νουθεσίες και προτροπές, καθώς και με το άγιο παράδειγμά του. Η φήμη της ταπεινής και ενάρετης ζωής του είχε ξεπεράσει από πολύ νωρίς τα σύνορα της Κύπρου, με αποτέλεσμα, ο προαναφερθείς Καισάριος Δαπόντες να τον αποκαλέσει «ζωντανή αρετή» και να ευχηθεί ώστε «ο Θεός να τον πολυετεί» για το καλό του ποιμνίου του³⁵. Ίσως για τον λόγο αυτό, ο Επίσκοπος του Πατριαρχείου Αντιοχείας Ειρηνοπούλεως (1765-1791) Άνθιμος από την Έμπα της Πάφου να τον όρισε, τον Ιούνιο του 1784, ως εκτελεστή της διαθήκης του, μαζί με τον συγγενή του παπα-Σολομώντα, με τη βεβαιότητα ότι θα ανταποκρινόταν με εντιμότητα στην αποστολή του³⁶.

Όπως διασώθηκε στον βίο του, που γράφτηκε το 1798, δηλαδή μόλις οκτώ χρόνια ύστερα από τον οσιακό θάνατό του, και εκδόθηκε το 1805, ο Άγιος μεριμνούσε με πολλή επιμέλεια, ώστε να αποκρύπτει την ασκητική ζωή του, ακόμη και από τους οικείους του. Αναφέρεται δε, ότι ήταν πάντοτε πράος και ταπεινός, και ότι συμπεριφερόταν με πολλή αγάπη προς τους πιστούς, νουθετώντας και διδάσκοντάς τους. Επίσης, ότι ήταν λιτοδίαιτος και έτρωγε μόνο μια φορά την ημέρα, ύστερα από τον εσπερινό, προσποιούμενος ότι αυτό οφειλόταν σε στομαχική ασθένεια. Όταν, όμως, είχε επισκέπτες στη Μητρόπολη εφαινετο όλως χαρά, μη θέλοντας να γίνει γνωστή η άσκησή του. Ακόμη, το κρεβάτι του δεν είχε στρώμα ή προσκέφαλο και συνήθιζε να αγρυπνεί όρθιος το μεγαλύτερο μέρος της νύχτας και να προσεύχεται, όπως είχαν διαπιστώσει οι ένοικοι της Μητρόπολης Πάφου, που τον είχαν παρακολουθήσει, χωρίς ο ίδιος να γνωρίζει οτιδήποτε. Ακόμη, εξομολογείτο κάθε Σάββατο

34. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα*, ό.π., σ. 41.

35. Κ. Δαπόντε, «Ιστορικός κατάλογος», ό.π., σ. 135.

36. Κωνσταντίνου Σπυριδάκι, «Ο Κύπριος Επίσκοπος Ειρηνοπούλεως Άνθιμος και η διαθήκη αυτού», *Κυπριακαί Σπουδαί* 17 (1954) 46-48 [= *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Α', *Ιστορικοφιλολογικαί Μελέται και Διαλέξεις*, Μέρος Α', Λευκωσία 1972, σ. 260-263].

και λειτουργούσε πάντοτε με φόβο και δάκρυα, λόγω της πολλής του ευλάβειας και κατάνυξης³⁷.

Σύμφωνα με σχετικές μαρτυρίες, τις οποίες πιστοποίησε ο Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης (1788-1810) και μετέπειτα Χαλκηδόνος (1810-1820) Γεράσιμος, ο οποίος είχε υπηρετήσει ως διδάσκαλος στην Κύπρο, ο Άγιος Πανάρετος θαυματουργούσε από τότε που βρισκόταν στη ζωή, όπως όταν έδωσε εντολή σε ψευδόμενο ιερέα να σωπάσει και αυτός βουβάθηκε. Στη συνέχεια, όμως, όταν ο ιερέας, λίγο πριν από τον θάνατό του, μετανόησε, του έλυσε τη γλώσσα και τον εξομολόγησε. Ακόμη αναφέρεται ότι ο Άγιος προγνώρισε τον θάνατό του και ετοίμασε ο ίδιος τα εντάφια και τον τάφο του. Ακολούθως ασθένησε και άρχισε να εξαντλείται, οπότε κάλεσε τον Πρωτοσύγκελλό του και του ζήτησε να μεταβεί στο μικρό λιμάνι της Πάφου, για να συνοδεύσει τον Μητροπολίτη Καρπάθου Παρθένιο³⁸, που θα έφτανε με πλοiάριο, για να τον εξομολογήσει. Ο Πρωτοσύγκελλος, απορημένος για τις εντολές του Γέροντά του, παρά τη βεβαιότητα για το μάταιο των ενεργειών του, μετέβη στο λιμάνι, όπου ύστερα από λίγο είδε να προσαράζει ένα πλοiό, το οποίο, εξαιτίας της τρικυμίας,

37. Βλ. Βασιλείου Ποστελνίκου, *Όρμος Σωτήριος. Βιβλίον ψυχοφελές, ευμεθόδως φιλοπονηθέν, εις τέσσαρά τε Κεφάλαια διαιρεθέν, και εν απλή φράσει συντεθέν, παρά δε της Αγίας και Ιεράς Συνόδου ακριβώς θεωρηθέν και επικυρωθέν, εν Κωνσταντινουπόλει αψ4η' έτει, Βιέννη 1805*, σ. 36-41, όπου δημοσιεύεται ο Βίος του Αγίου. Αναδημοσιεύτηκε από τον Κ. Κοκκινόφτα, *Οι Άγιοι της Περιστερωνοπηγής*, ό.π., σ. 99-105.

38. Σε δύο διαφορετικά σημεία στον βίο του Αγίου, ο Παρθένιος αναφέρεται ως πρώην Καρπάθου, με αποτέλεσμα να δημιουργείται το ερώτημα, κατά πόσο πρόκειται για τον Μητροπολίτη, ο οποίος υπηρέτησε μεταξύ των ετών 1780-1821 και προϊστάτο της Μητρόπολης, όταν διαδραματίστηκαν τα θαυμαστά γεγονότα του βίου του Αγίου Παναρέτου, ή τον ομώνυμό του, ο οποίος διετέλεσε Μητροπολίτης στα μέσα του 18ου αιώνα. Για τον κατάλογο των Μητροπολιτών Καρπάθου βλ. Τάσου Γριτσόπουλου, «Καρπάθου και Κάσου Μητρόπολις», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 7ος, Αθήνα 1965, σ. 368. Σύμφωνα με τον Μητροπολίτη πρώην Λήμνου Βασίλειο Ατέση, «Συμβολή εις τους επισκοπικούς καταλόγους επαρχιών τινων έξω της Ελλαδικής Εκκλησίας», *Θεολογία* 55 (1984) 41, ο δεύτερος Παρθένιος υπηρέτησε στον μητροπολιτικό θρόνο Καρπάθου μεταξύ των ετών 1744 και 1755, οπότε και παραιτήθηκε.

βρήκε εκεί ασφαλές καταφύγιο. Στη συνέχεια, έκπληκτος, πληροφορήθηκε από τον καπετάνιο, ότι είχαν άλλη πορεία, αλλά ενάντιοι άνεμοι τον υποχρέωσαν να προσαράξει στο λιμάνι της Πάφου, και ότι σε αυτό επέβαινε ο Μητροπολίτης Καρπάθου.

Ο Μητροπολίτης Παρθένιος άκουσε με συγκίνηση τα όσα του διηγήθηκε ο Πρωτοσύγκελλος και θαύμασε για το προορατικό χάρισμα του Αγίου. Έσπευσε δε στη Μητρόπολη, όπου συνάντησε και εξομολόγησε τον Άγιο, που του ζήτησε να παραμείνει για άλλη μια μέρα στην πόλη, ώστε να τελέσει την εξόδιο ακολουθία του. Τον πληροφόρησε ακόμη, ότι είχε ενδυθεί κατάλληλα και δεν χρειαζόταν καμιά άλλη ετοιμασία, παρά να τοποθετηθεί στον τάφο.

Πράγματι, ο Άγιος απεβίωσε την επομένη και ο Παρθένιος διεμήνυσε τις σχετικές οδηγίες για την ταφή προς τον Πρωτοσύγκελλο. Ωστόσο, ο τελευταίος παράκουσε τη σύσταση και, κινούμενος από την αγάπη προς τον Γέροντά του, θέλησε να ετοιμάσει κατάλληλα το σκήνωμα για την ταφή, αλλάζοντας τα ενδύματα και ευπρεπίζοντάς το. Απεκαλύφθη τότε η αλυσίδα, με την οποία ο Άγιος ήταν περιζωσμένος σταυροειδώς, μιμούμενος κατά τον τρόπο αυτό τους παλαιούς ασκητές της ερήμου και ενθουμούμενος διαρκώς τον σταυρικό θάνατο του Χριστού, και η οποία είχε εισχωρήσει από την πολυκαιρία στο ασκητικό του σώμα³⁹. Τότε έγινε γνωστή η μεγάλη του άσκηση και θαυμάστηκε το ύψος της ταπεινώσής του, αφού ούτε μετά τον θάνατό του επιθυμούσε να τιμηθεί, επιδιώκοντας να ταφεί μαζί του και το μεγάλο μυστικό της ασκητικής ζωής του.

Ακολούθως, ο Μητροπολίτης Καρπάθου έγινε μάρτυρας και του πρώτου θαύματος του Αγίου Παναρέτου, ύστερα από την οσιακή κοίμησή του. Όπως αναφέρεται στον βίο του, την ώρα που η πομπή με το ιερό λείψανο εξερχόταν από τον ναό, ένας πτωχός παραλυτικός, τον οποίο είχε υπό την προστασία του, σύρθηκε κλαίοντας και θρηνώντας, για να αποχαιρετίσει τον ευεργέτη του, οπότε, αγγίζοντας το φέρετρο, ανέκτησε την υγεία του, κατά θαυμαστό τρόπο.

Στο μεταξύ, η φήμη για την ασκητική ζωή του αποβιώσαντος Μητροπολίτη διαδόθηκε ευρέως στην κυπριακή κοινωνία της εποχής, με αποτέλεσμα ο Αρχιεπίσκοπος Χρύσανθος να μεταβεί στην Πάφο, από όπου παρέλαβε και μετέφερε στην Αρχιεπισκοπή την αλυσίδα, την

39. Στον βίο του Αγίου γίνεται αναφορά σε μία αλυσίδα αντί για δύο, πιθανότατα γιατί θεωρήθηκαν ως ενιαίο σύνολο.

οποία, όπως αναφέρεται στον βίο, πολλοί ασθενείς, που την προσκυνούσαν, θεραπεύονταν. Στη συνέχεια αυτή περιήλθε στην κατοχή συγγενών του Αγίου, οι οποίοι, σύμφωνα με μαρτυρία του Ηγουμένου της Μονής Σταυροβουνίου (1911-1948) Βαρνάβα, τη μετέφεραν στις αρχές του 20ού αιώνα στο Σταυροβούνι, όπου βρίσκεται σήμερα⁴⁰. Στην πραγματικότητα πρόκειται για δύο ξεχωριστές αλυσίδες, μία σιδερένια, με την οποία ο Άγιος ήταν περιζωσμένος, και μία μικρότερη ορειχάλκινη, που έφερε στον λαιμό⁴¹. Αμφότερες εκτίθενται για προσκύνηση από τους πιστούς, κατά την 1η Μαΐου εκάστου έτους, οπότε γιορτάζεται η μνήμη του.

Το γεγονός ότι ο Άγιος Πανάρετος έφερε αλυσίδες και ακολουθούσε το πολύ δύσκολο πρότυπο άσκησης των αρχαίων ασκητών της ερήμου, ενώ ζούσε στον κόσμο και καθημερινά ήταν επιφορτισμένος με τις ποικίλες μέριμνες του αρχιερατικού του αξιώματος, προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση. Είναι πολύ πιθανόν να άντλησε το ασκητικό του ιδεώδες από τον Άγιο Νεόφυτο τον Έγκλειστο, το ιερό λείψανο του οποίου είχε βρεθεί, το 1750⁴², και, όπως μαρτυρεί ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, ήταν επίσης περιζωσμένο με αλυσίδες⁴³. Σύμφωνα με τον τελευταίο, παρόντες στην ανακομιδή ήταν ο ίδιος, πολύ νεαρός τότε, ο Σχολάρχης της Ελληνικής Σχολής Λευκωσίας (1742-1760) και μετέπειτα Πατριάρχης Ιεροσολύμων (1766-1770) Εφραίμ ο Αθηναίος, ο Πρωτοψάλτης και μετέπειτα Μητροπολίτης Κυρηναίας (1763-1773) Χρύσανθος, ο Αρχιμανδρίτης και ακολούθως Αρχιεπίσκοπος Κύπρου (1759-1767) Παΐσιος, ο Οικονόμος (1743-1759) και στη συνέχεια Ηγούμενος (1759-1776)

40. Λ. Φιλίππου, «Ο Άγιος Πανάρετος, Επίσκοπος Πάφου», *ό.π.*, σ. 315.

41. Βλ. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα*, *ό.π.*, σ. 40-41, όπου αναφέρεται ότι τότε φυλάσσονταν στο Μετόχιο της Μονής Σταυροβουνίου Αγία Βαρβάρα. Επίσης βλ. Ιεράς Μονής Σταυροβουνίου (έκδ.), *Η Ιερά Μονή Σταυροβουνίου*, Κύπρος 1998, σ. 175, όπου παρατίθεται φωτογραφία των δύο αλυσίδων.

42. Για το ζήτημα του έτους εύρεσης του ιερού λειψάνου του Αγίου Νεοφύτου βλ. Κ. Κοκκινόφτα, *Οι Άγιοι της Περιστερωνοπηγής*, *ό.π.*, σ. 85-86, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

43. Αρχιμανδρίτη Κυπριανού, *Ακολουθία του Οσίου Πατρός ημών Νεοφύτου του Έγκλειστου*, Βενετία 1778, σ. 31.

Κύκκου Παρθένιος, καθώς και ορισμένοι άλλοι κληρικοί⁴⁴. Είναι δε βέβαιο ότι ο τότε Έξαρχος της Αρχιεπισκοπής και μετέπειτα Μητροπολίτης Πάφου Πανάρετος είχε ακούσει οπωσδήποτε τα σχετικά κατά τις συζητήσεις, που θα έγιναν ανάμεσα στους κληρικούς της Αρχιεπισκοπής, ύστερα από την εύρεση του ιερού λειψάνου.

Η επίσημη συμπερίληψη του Μητροπολίτη Πάφου Παναρέτου στη χορεία των Αγίων της Ορθόδοξης Εκκλησίας πραγματοποιήθηκε, όπως αναφέρεται στον βίο του, ύστερα από το έτος 1793, όταν ο Μητροπολίτης Καρπάθου Παρθένιος μετέβη στην Κωνσταντινούπολη και κατέθεσε στην Ιερά Σύνοδο του Οικουμενικού Πατριαρχείου τα σχετικά με την αγιότητά του. Για το ήθος του έδωσαν επίσης μαρτυρία ο προαναφερθείς διδάσκαλος Γεράσιμος, ο οποίος υπηρετούσε τότε ως Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, και, πιθανότατα, τα πνευματικά του τέκνα, Κύπριοι Πατριάρχης Αντιοχείας (1791-1813) Ανθέμιος και Μητροπολίτης Δημητσάνης (1794-1821) Φιλόθεος Χατζής ο εθνομάρτυρας. Η δε διακήρυξη της αγιότητάς του πραγματοποιήθηκε, όταν Οικουμενικός Πατριάρχης (1794-1797) ήταν ο Γεράσιμος Γ΄ ο Κύπριος, πιθανότατα κατά το έτος 1794, οπότε εστάλη σχετική αναφορά από τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Χρύσανθο.

Μερικά χρόνια αργότερα, ο βίος του Αγίου Παναρέτου περιελήφθη σε τόμο, που, όπως ανεφέρθη, κατετέθη αρχικά, το 1798, από τον Βασίλειο Ποστέλνικο στο Οικουμενικό Πατριαρχείο για έγκριση της έκδοσής του, και τυπώθηκε στη συνέχεια στη Βιέννη, το 1805. Ωστόσο το ανωτέρω βιβλίο υπήρξε δυσεύρετο, γι' αυτό και η συμβολή του στη διάδοση της φήμης του Αγίου ήταν περιορισμένη. Ίσως για τον λόγο αυτό δεν περιελήφθη οποιαδήποτε αναφορά στον Άγιο Πανάρετο στον Συναξαριστή, που ο Άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης εξέδωσε στη Βενετία το 1819⁴⁵. Αρκετά χρόνια αργότερα, όμως, το 1892, ο βίος του Αγίου, με βάση τα όσα περιλαμβάνονταν στο έργο του 1798, δημοσιεύτηκε στον Συναξαριστή, που εξέδωσε ο Κωνσταντίνος Δουκάκης στην Αθήνα. Στον Συναξαριστή του Δουκάκη περιελήφθη

44. Αρχιμ. Κυπριανού, *Ακολουθία Οσίου Νεοφύτου*, ό.π., σ. 31· Του ιδίου, *Χρονολογική Ιστορία της Νήσου Κύπρου*, ό.π., σ. 350.

45. Βλ. Μοναχού Νικοδήμου Αγιορείτου, *Συναξαριστής των δώδεκα μηνών του ενιαυτού*, τ. Γ΄, Αθήνα 2005 (α΄ έκδοση: Βενετία 1819), σ. 9-16, όπου παρατίθενται τα ονόματα και οι βίοι των Αγίων, η μνήμη των οποίων γιορτάζεται την 1η Μαΐου.

επίσης ασματική ακολουθία και πανηγυρικός λόγος στον Άγιο⁴⁶. Όπως δε μπορούμε να συμπεράνουμε από τη χειρόγραφη παράδοση του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα, ο Άγιος ετιμάτο ιδιαίτερα στο Άγιον Όρος, όπου διαφυλάχθηκαν τρία χειρόγραφα με τον βίο και την ακολουθία του, των ετών 1868, 1890 και 1909, στις Μονές Ιβήρων, Παντοκράτορος και Βατοπαιδίου, αντιστοίχως. Άλλο ένα παρόμοιο χειρόγραφο, του έτους 1885, με προέλευση τη Σκήτη της Μικράς Αγίας Άννας του Αγίου Όρους, διαφυλάχθηκε στη βιβλιοθήκη της Μητρόπολης Κιτίου, στη Λάρνακα⁴⁷. Από τη μελέτη τους διαπιστώθηκε, ότι η ασματική ακολουθία και ο πανηγυρικός λόγος, που δημοσίευσε ο Δουκάκης, αποτελούν έργα των Ιερομόναχων Πανάρετου Ιβηρίτη, το 1868, και Σάββα πνευματικού, το 1885, αντιστοίχως⁴⁸.

Την ίδια περίοδο στην Κύπρο, από ό,τι έχουμε υπόψη, ο Άγιος Πανάρετος δεν έτυχε οποιασδήποτε τιμής και ούτε αγιογραφήθηκαν εικόνες του. Το ίδιο συνέβη και στη φερόμενη ως γενέτειρά του Περιστερωνοπηγή, γεγονός που θα μπορούσε να θέσει υπό αμφισβήτηση

46. Βλ. Κ. Δουκάκη, *Μέγας Συναξαριστής Μαΐου*, ό.π., σ. 31-45 (η ασματική ακολουθία), σ. 45-53 (ο βίος), σ. 53-59 (ο πανηγυρικός λόγος).

47. Βλ. Θ. Σχίζα (επιμ.), *Κύπρια Μηναία*, τ. Ζ', ό.π., σ. 23-24, όπου παρατίθεται σύντομη περιγραφή των χειρογράφων. Ας σημειωθεί ότι σε δύο τουλάχιστον από αυτά, των Μονών Ιβήρων (1868) και Παντοκράτορος (1890), αναφέρεται ως χρονολογία θανάτου του Αγίου Παναρέτου το έτος 1791, το οποίο υιοθέτησε στη συνέχεια και ο Κωνσταντίνος Δουκάκης. Με βάση τη χρονολογία αυτή έγιναν το 1991 εορτασμοί στη Μητρόπολη Πάφου, με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 200 χρόνων από τον οσιακό θάνατο του Αγίου. Βλ. «200 χρόνια από την κοίμηση του Αγίου Παναρέτου», *Απόστολος Βαρνάβας* 52 (1991) 161. Επίσης, την ίδια εποχή αγιογραφήθηκαν εικόνες του Αγίου με την επιγραφή «Ο Άγιος Πανάρετος, Επίσκοπος Πάφου †1791». Δύο από αυτές περιλαμβάνονται στον τόμο: *Ιεράς Μονής Σταυροβουνίου (έκδ.), Υμνολόγιον το χαρμόσυνον, ήγουν χαιρετιστήριοι οίκοι εις Αγίους και εορτάς της Εκκλησίας*, Κύπρος 1996, σ. 446-447.

48. Θ. Σχίζα (επιμ.), *Κύπρια Μηναία*, τ. Ζ', ό.π., σ. 26.

την άποψη για καταγωγή του από αυτήν⁴⁹. Ωστόσο, μια σειρά από λόγοι μπορούν να δικαιολογήσουν την έλλειψη τιμής προς τον Άγιο από τους κατοίκους, με σημαντικότερο τη δυσκολία που υπήρχε στη διάδοση της τιμής προς ένα νεοανακηρυχθέντα Άγιο από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, αφού δεν υπήρχε τρόπος ευρύτερης πληροφόρησης των πιστών. Άλλωστε, ο Άγιος είχε αποβιώσει μακριά από την κοινότητα, στη Μητρόπολη Πάφου, όπου όχι μόνο δεν έτυχε ιδιαίτερης τιμής, αλλά στο πέρασμα του χρόνου αγνοήθηκε παντελώς, παρά το γεγονός των θαυμάτων, που επετέλεσε. Οι κάτοικοι δε στην Περιστερωνοπηγή συνδέονταν με τον πολιούχο Άγιο της κοινότητάς τους Αναστάσιο, ο οποίος δέσποζε με τη θαυμαστή παρουσία του στην καθημερινή ζωή τους⁵⁰.

Διεσώθη μόνο, και αυτή σε περιορισμένο κύκλο, η παράδοση για καταγωγή του Αγίου Παναρέτου από την Περιστερώνα -έναν από τους δύο οικισμούς που συγκροτούν την Περιστερωνοπηγή, ο δεύτερος είναι η Πηγή- και ότι το βαπτιστικό του όνομα ήταν Πιερής. Ας σημειωθεί ότι το ίδιο όνομα έφερε, όταν ήταν λαϊκός, και ομοχώριός τους Ιερομόναχος, ενοικιαστής των κτημάτων της Μονής του Αγίου Αναστασίου στα τέλη του 19ου - αρχές του 20ού αιώνα, ο οποίος, όπως υποστηρίζεται, μετονομάσθηκε, κατά τη χειροτονία του, σε Πανάρετο, προς τιμή του Αγίου⁵¹. Δεν αποκλείεται δε να δημιουργήθηκε κάποια σχετική σύγχυση και τα όσα αφορούν στον Ιερομόναχο Πανάρετο να αποδόθηκαν στον Άγιο.

Είναι αξιοσημείωτο ότι εκτός από την ανωτέρω μαρτυρία, ισχυρή ένδειξη για καταγωγή του Αγίου Παναρέτου από την Περιστερωνοπηγή αποτελεί το ενδιαφέρον του Αγίου, τόσο για την ανοικοδόμηση του ναού της Μονής του Αγίου Αναστασίου, που, όπως

49. Είναι αξιοσημείωτο ότι 130 χρόνια μετά τον θάνατο του Αγίου Παναρέτου, σε χειρόγραφο πρόχειρο σημείωμα, που εντοπίστηκε στο Αρχείο του Μητροπολίτη Κιτίου Νικόδημου Μυλωνά, αναφέρεται, με βάση άδηλη πηγή, ότι ο Άγιος καταγόταν από εβραϊκή οικογένεια, η οποία αφίχθη στην Κύπρο από το Χαλέπι. Βλ. Ιερομόναχου Σωφρόνιου Μιχαηλίδη, «Εκκλησιαστικά Αρχεία: Αρχεία Ιεράς Μητροπόλεως Κιτίου, Λάρνακα», στον τόμο: Βασιλείου Μανδηλαρά (επιμ.), *Διεθνές Συμπόσιο Αρχειακών*, Αθήνα 2001, σ. 253. Ωστόσο, η αναφορά αυτή στερείται ιστορικής τεκμηρίωσης.

50. Για τον βίο του Αγίου Παναρέτου και την τιμή, που του απεδίδετο στην Περιστερωνοπηγή, βλ. Κ. Κοκκινόφτα, *Οι Άγιοι της Περιστερωνοπηγής*, ό.π., σ. 17-26.

51. Θ. Σχίζα (επιμ.), *Κύπρια Μηναιά*, τ. Ζ', ό.π., σ. 30-31.

ανεφέρθη, πραγματοποιήθηκε το 1755, όσο και για την αγιογράφιση εικόνων για το τέμπλο του. Η πρώτη από αυτές αγιογραφήθηκε από τον Ιερομόναχο Φιλάρετο, έναν από τους σημαντικότερους εκπροσώπους του αγιογραφικού εργαστηρίου της Μονής του Αγίου Ηρακλειδίου. Πρόκειται για την εικόνα της Παναγίας Οδηγητρίας, η οποία απεικονίζεται αριστεροκρατούσα με το Θείο Βρέφος, το οποίο είχε χαρακτηριστικά ενήλικα. Σχετική επιγραφή διέσωζε, τόσο το όνομα του δωρητή, όσο και του αγιογράφου, καθώς και τη χρονολογία αγιογράφισης, 1757. Παρόμοιας τεχνοτροπίας ήταν και οι εικόνες του Ιησού Χριστού και του Προδρόμου, οι επιγραφές των οποίων, όμως, είχαν καταστραφεί. Ο Μικρασιάτης καθηγητής του Ιεροδιδασκαλείου στη Λάρνακα Ιωάννης Συκουτρής, που τις μελέτησε, εξέφρασε τη βεβαιότητα, ότι αμφότερες ήταν επίσης έργα του Ιερομόναχου Φιλάρετου, γεγονός που οδηγεί στο συμπέρασμα, ότι και αυτές δωρήθηκαν στον ναό από τον Άγιο Πανάρετο. Σύμφωνα με σχετική επιγραφή ο Άγιος μερίμνησε για την αγιογράφιση και της εικόνας του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου, το έτος 1766⁵². Η τύχη των εικόνων αυτών, ύστερα από την κατάληψη της περιοχής από τα τουρκικά στρατεύματα εισβολής του 1974, είναι σήμερα άγνωστη.

Στην Κύπρο, πρώτος, από ό,τι έχουμε υπόψη, ο οποίος ανεφέρθη στον Άγιο, υπήρξε, το 1924, ο Ιωάννης Συκουτρής, για τον οποίο έγινε λόγος προηγουμένως, σε κείμενό του για την ιστορία της Μονής του Αγίου Αναστασίου. Δεν γνώριζε, όμως, οτιδήποτε για την αγία ζωή του και περιορίστηκε να αναφέρει ότι αρχικά υπηρέτησε ως Έξαρχος της Αρχιεπισκοπής και στη συνέχεια ότι διετέλεσε Μητροπολίτης Πάφου. Ακολούθως, το 1930, ο λόγιος δικηγόρος της Πάφου Λοΐζος Φιλίππου αναφέρθηκε στην αγιοκατάταξή του⁵³ και στη συνέχεια, το 1936, με δύο άρθρα του, παρουσίασε τη ζωή του. Αντλώντας πληροφορίες για τον Άγιο από τις μελέτες του για τους ναούς και τις Μονές της μητροπολιτικής περιφέρειας Πάφου και έχοντας υπόψη το σχετικό κείμενο του Δουκάκη, ο Φιλίππου συνέτεινε με την αρθρογραφία του, ώστε να γίνει ευρύτερα γνωστή η συμπερίληψή του στο αγιολόγιο της

52. Για τις επιγραφές των τριών εικόνων βλ. Ιω. Συκουτρή, «Άγιος Αναστάσιος», *ό.π.*, σ. 260· Κ. Κοκκινόφτα, *Οι Άγιοι της Περιστερωνοπηγής*, *ό.π.*, σ. 29-30.

53. Λοΐζου Φιλίππου, «Η εν Πάφω Εκκλησία», *Απόστολος Βαρνάβας* 2 (1930) 266.

Ορθόδοξης Εκκλησίας⁵⁴. Υπέβαλε μάλιστα πρόταση για εορτασμούς της μνήμης του, η οποία δυστυχώς δεν έτυχε καμίας προσοχής⁵⁵. Ακόμη, το 1940, επανέφερε την πρότασή του για να τιμηθεί ο Άγιος, συνδυάζοντάς την με την επέτειο της συμπλήρωσης 150 χρόνων από την οσιακή κοίμησή του, αλλά και πάλι χωρίς αποτέλεσμα⁵⁶.

Στα χρόνια που ακολούθησαν, ως αποτέλεσμα της συμπερίληψης του Αγίου στον Συναξαριστή του Δουκάκη, ο βίος του περιελήφθη σε Αγιολόγια και Συναξαριστές, όπως των Σωφρόνιου Ευστρατιάδη και Βίκτωρος Ματθαίου, το 1935 και 1946, αντιστοίχως⁵⁷. Τα βιβλία αυτά γνώρισαν ευρεία κυκλοφορία και αποτέλεσαν τη βάση για τη συγγραφή στα αμέσως επόμενα χρόνια σχετικών κειμένων για τον βίο του⁵⁸. Περαιτέρω ώθηση στη μελέτη της θαυμαστής ζωής του Αγίου δόθηκε από τον Μικρασιάτη φιλόλογο Ιωάννη Τσικνόπουλλο με την έκδοση των βιβλίων του για την ιστορία της Μονής Χρυσορρογιατίσσης, το 1964-1965,

54. Για παράδειγμα βλ. Λ. Φιλίππου, «Ο Άγιος Πανάρετος Επίσκοπος Πάφου», *ό.π.*, σ. 311-315· [Του ιδίου], «Ο Άγιος Πανάρετος Επίσκοπος Πάφου. Συμπληρωματικά πληροφορίες», *Πάφος*, 10.12.1936.

55. Λ[οΐζου] Φ[ιλίππου], «Ο Άγιος Πανάρετος», *Πάφος* 1 (1935-1936) 391.

56. [Λοΐζου Φιλίππου], «Ο Άγιος Πανάρετος Επίσκοπος Πάφου. Η εκατονταετηρίς του», *Πάφος*, 20.6.1940.

57 Σωφρόνιου Ευστρατιάδου, *Αγιολόγιον της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Αθήνα 1935· Βίκτωρος Ματθαίου, *Ο Μέγας Συναξαριστής της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, τ. Ε', Αθήνα 1946, σ. 46-53 (ο βίος), σ. 54-59 (ο πανηγυρικός λόγος).

58. Ενδεικτικά βλ. Αρχιμ. Χρυσόστομου Κυκκώτη, «Κύπριοι Άγιοι επί Τουρκοκρατίας», *Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 16 (1956) 284-287· Ν.Ε.Τ[ζιράκη], «Πανάρετος, Αρχιεπίσκοπος Πάφου (†1790)», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 9ος, Αθήνα 1966, σ. 1120-1121.

και της Εκκλησίας της Πάφου, το 1971, καθώς και με τη δημοσίευση διαφόρων κειμένων του⁵⁹.

Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Ματθαίου παρέθεσε στον Συναξαριστή φωτογραφία τοιχογραφίας, που βρίσκεται στο ιερό βήμα του ναού της Μονής Φανερωμένης, στο νησί Σαλαμίνα, αναφέροντας ότι αυτή απεικόνιζε τον Άγιο⁶⁰. Την άποψη αυτή υιοθέτησε και ο Τσικνόπουλος, ο οποίος επίσης δημοσίευσε τη σχετική φωτογραφία⁶¹. Ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν ανταποκρίνεται προς την πραγματικότητα, αφού η αγιογράφηση του καθολικού της Μονής της Φανερωμένης, σύμφωνα και με σχετική επιγραφή, έγινε το 1735, πολλά δηλαδή χρόνια πριν από τον οσιακό θάνατο του Αγίου⁶².

Σταδιακά το όνομα του Αγίου Παναρέτου και η φήμη της ασκητικής ζωής του άρχισε να διαδίδεται ευρύτερα στην Κύπρο με τη δημοσίευση πολλών σχετικών άρθρων ή αναφορών σε περιοδικά εκκλησιαστικού ενδιαφέροντος, στον ημερήσιο τύπο, σε βιβλία ευρύτερης θεματολογίας και σε ποικίλα αγιολογικά έντυπα⁶³. Ακόμη, αγιογραφήθηκαν φορητές εικόνες του για τους ναούς του νησιού και έγιναν τοιχογραφίες του. Το δε 1989, με πρωτοβουλία ευσεβών Χριστιανών, ανηγέρθη ναός επ' ονόματί του, στο χωριό Κολώνη της Πάφου, ο θεμέλιος λίθος του οποίου κατετέθη στις 7 Νοεμβρίου 1988. Τα δε εγκαίνιά του τελέστηκαν

59. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα*, ό.π., σ. 35-43· Του ιδίου, *Ιστορία της Εκκλησίας της Πάφου*, ό.π., σ. 184-186· Του ιδίου, «Ο Άγιος Πανάρετος», *Απόστολος Βαρνάβας* 27 (1966) 209-213· Του ιδίου, «"Ζωντανή αρετή". Ο Άγιος Πανάρετος Επίσκοπος Πάφου», *Ελευθερία*, 19.1.1971.

60. Βλ. Β. Ματθαίου, *Μέγας Συναξαριστής*, τ. Θ', ό.π., σ. 45, όπου δημοσιεύεται φωτογραφία της τοιχογραφίας, που υποτίθεται ότι απεικονίζει τον Άγιο Πανάρετο.

61. Βλ. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα*, ό.π., σ. 224-226· Του ιδίου, *Ιστορία της Εκκλησίας της Πάφου*, ό.π., σ. 185, όπου σε αμφοτέρους τους τόμους επίσης δημοσιεύεται φωτογραφία της σχετικής τοιχογραφίας.

62. Για το ζήτημα αυτό βλ. Θ. Σχίζα (επιμ.), *Κύπρια Μηναία*, τ. Ζ', ό.π., σ. 28-29· Κ. Κοκκινόφτα, *Οι Άγιοι της Περιστερωνοπηγής*, ό.π., σ. 92.

63. Για τις σχετικές δημοσιεύσεις βλ. Κ. Κοκκινόφτα, *Οι Άγιοι της Περιστερωνοπηγής*, ό.π., σ. 93-94.

την 1η Μαΐου 1990, κατά την ημέρα εορτασμού της μνήμης του Αγίου, από τον Μητροπολίτη Πάφου (1977-2007) και νυν Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Χρυσόστομο Β΄⁶⁴.

Η ευρεία αυτή διάδοση της τιμής προς τον Άγιο Πανάρετο επηυξήθη τα τελευταία χρόνια με την έκδοση των «Κυπρίων Μηναιών» από την Αρχιεπισκοπή Κύπρου με επιμέλεια του θεολόγου Θεοχάρη Σχίζα, όπου, στον τόμο του Μαΐου, περιελήφθη ευρεία βιβλιογραφία και σύντομο συναξάρι με ιστορικές πληροφορίες για τη ζωή και τη δράση του, στηριγμένο στη σύγχρονη έρευνα, καθώς και ο βίος, η ακολουθία και ο πανηγυρικός λόγος, που δημοσιεύτηκαν με βάση τα αντίστοιχα κείμενα του Συναξαριστή του Δουκάκη, μετά από κατάλληλη επεξεργασία⁶⁵. Επίσης, πρόσφατα εκδόθηκε ακόμη ένα εκτενές σχετικό έργο από τον υπογράφο, όπου περιλήφθηκαν έγγραφα και κείμενα, που αφορούν στον βίο του Αγίου⁶⁶.

Δημοσιεύτηκε στον τόμο: Χριστίνας Κάκκουρα - Πρωτοπρ. Χριστόδουλου Χριστοδούλου (επιμ.), *Γ' Συνέδριο Κυπριακής Αγιολογίας, Φραγκοκρατία - Ενετοκρατία - Τουρκοκρατία*, Ιερά Μητρόπολη Κωνσταντίας και Αμμοχώστου, Αγία Νάπα - Παραλίμνι 2024, σ. 483-502.

64. «Χρονικά», *Απόστολος Βαρνάβας* 49 (1988) 406· «Χρονικά», *Απόστολος Βαρνάβας* 51 (1990) 205.

65. Βλ. Θ. Σχίζα (επιμ.), *Κύπρια Μηναία*, τ. Ζ', ό.π., σ. 5-12 (η ακολουθία), σ. 12 (το συναξάρι), σ. 12-16 (ο βίος), σ. 16-19 (ο πανηγυρικός λόγος).

66. Κ. Κοκκινόφτα, *Οι Άγιοι της Περιστερωνοπηγής*, ό.π., σ. 61-120.